

Joseph Wolf (1820-1899), meester-dierschilder

Chris Smeenk

Wij zijn verwend met rijk geïllustreerde boeken over vogels en zoogdieren. Wij weten niet anders en vinden het vanzelfsprekend. Maar sinds wanneer zijn die boeken er, wanneer is die traditie begonnen? Wij hebben het nu niet over de fotografie, maar over getekende en geschilderde illustraties. Daarvoor moeten wij terug naar de eerste helft van de 19de eeuw.

Vroege illustraties

De boeken uit vroeger eeuwen waren ook vaak mooi geïllustreerd, met al dan niet gekleurde gravures of etsen. De meeste tekenaars werkten echter niet in de natuur, maar in natuurhistorische kabinetten en musea. Zij beeldden geprepareerde exemplaren af; nauwkeurig, maar dood. De toevoeging '*naar het leven getekend*' die men vaak op oude prenten ziet, betekent niet dat het dier in kwestie leefde, maar dat een bestaand exemplaar als voorbeeld had gediend.

Wetenschappelijk correcte afbeeldingen moesten aan strenge eisen voldoen en een natuurlijke houding en omgeving hoorden daar niet bij. Tekenaars hadden weinig vrijheid: het ging om een exacte weergave van het collectiestuk. Op de plaat stond als het ware een 'plattegrond' van het dier, geen levend wezen. In de kunst lag dat heel anders: veel 16de- en 17de-eeuwse tekenaars en schilders maakten schitterende portretten van levende planten en dieren. Maar kunst en wetenschap stonden ver van elkaar, uitzonderingen daargelaten.

Portret van Joseph Wolf, gemaakt in 1855 toen hij ongeveer 35 jaar oud was.

In de 19de eeuw veranderde dat. Onder invloed van de romantiek ontstond er een andere natuurbeschouwing, ook in de wetenschappelijke wereld. Onderzoekers en tekenaars trokken eropuit, niet alleen om te jagen en te verzamelen (dat ook), maar evenzeer om te ontdekken en waar te nemen. Een nieuwe generatie tekenaars schiep een nieuwe vorm van illustratie, met aandacht voor leven en compositie. Kunst en wetenschap groeiden naar elkaar toe. De beroemdste en invloedrijkste dierschilder uit die tijd was Joseph Wolf (1820 - 1899).

Joseph Wolf: een natuurtalent

Joseph Wolf (hij heette eigenlijk Mathias, maar noemde zich later Joseph) was een boerenzoon uit de Eifel, geboren in 1820. Tot verdriet van zijn

Van 13 februari tot en met 16 april 2001 wordt er in Naturalis een overzichtstentoonstelling gehouden van het werk van Joseph Wolf, de belangrijkste vernieuwer van dierschilderijen in de negentiende eeuw. Hier zijn onder meer schitterende platen te zien van zijn roofvogels en fazanten. Het meeste is niet eerder in ons land tentoongesteld. Er liggen veel boeken die door Wolf zijn geïllustreerd.

Openingstijden dinsdag tot en met zondag van 10 tot 18 uur. 's Maandags gesloten. Het toegangsbewijs voor het museum geldt ook voor deze tentoonstelling. In het museum is ook een prachtig boek over Joseph Wolf te koop: Schulze-Hagen, Karl & Armin Geus (2000): Joseph Wolf (1820-1899). Tiermaler. Animal Painter. 361 bladzijden, circa 300 afbeeldingen, de meeste in kleur. Uitgeverij Basilisken-Presse, Marburg an der Lahn. ISBN 3-925347-57-1. Prijs ca. f 175,-. Te bestellen bij Naturalis, tel. (071) 568 76 91.

Nationaal Natuurhistorisch Museum 'Naturalis', Pethuislaan, Leiden (circa tien minuten lopen vanaf het station, uitgang Leids Universitair Medisch Centrum).

vader had hij geen zin in het boerenbedrijf. Hij zwierf liever door bos en veld, trok eropuit met jacht-opzichers en bosarbeiders en tekende de dieren die hij zag. Hij groef zich in bij een baltsplaats van Korhoenders en verschool zich bij het nest van een Houtsnip. Thuis hield hij allerlei vogels en zoogdieren, die hij naar hartelust schetste en tekende. Als jongen verdiende hij al een zakcent met het verkopen van tekeningen, aquarellen en kleine schilderijtjes. Hij had een haast fotografisch geheugen, een sterk ontwikkeld gevoel voor het karakter en gedrag van dieren en vooral een scherp oog voor structuren en details. Voor het fijne werk maakte hij zijn eigen penseeltjes van de haren van gevangen marters: het waren nu eenmaal andere tijden dan nu. Van jongs af was hij een hartstochtelijke jager, met een speciale belangstelling voor roofvogels en uilen.

Glervalk *Falco gyrfalco*. Potloodtekening voor: H. Schlegel & A. Verster van Wulverhorst, *Traité de Fauconnerie*, 1845-1853. Illustratie: Joseph Wolf.

Zijn vader liet hem ten slotte maar gaan en in 1836 trok Wolf naar Koblenz, waar hij het vak van lithograaf leerde. Die stad, aan de samenvloeiing van Moezel en Rijn, was toen een bekend kunstenaarscentrum. Hoewel Wolf aan het stoffige lithograferen een hekel had ('*slecht voor ogen, longen en geest*', naar hij zei), kwam zijn vakkenis hem later zeer van pas. De lithografie nam in die tijd een hoge vlucht en ontwikkelde zich tot de belangrijkste illustratietechniek, waarmee schitterende resultaten werden bereikt. Op zoek naar werk kwam Wolf in 1841 terecht bij Eduard Rüppell, Afrikareiziger en mede-oprichter van het Senckenbergisches Institut in Frankfurt. Op diens aanbeveling kwam hij weer in contact met Johann Jakob Kaup van het naturalienkabinet (thans deel van het Hessisches Landesmuseum) in Darmstadt. Voor deze twee zoölogen maakte hij zijn eerste wetenschappelijke illustraties.

Wolf had nooit tekenles gehad, maar in Darmstadt kreeg hij de kans lessen te volgen bij de schilder Carl Ludwig Seeger, waardoor zijn werk artistiek enorm verbeterde. Nieuw was vooral dat het afgebeelde dier de beschouwer aankeek. Vaak tekende hij twee of meer dieren op één plaat vanuit verschillende gezichtshoeken, om allerlei details of

kleden weer te geven; ook dat was een heel nieuwe methode.

Naar Leiden

Van het één kwam het ander. Kaup was zo onder de indruk van Wolf, dat hij probeerde hem werk te bezorgen in binnen- en buitenland: hij leerde als het ware met Wolfs schetsboeken. Kaup had enkele jaren in Leiden gewerkt, in het 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie (thans 'Naturalis'). Eén van zijn vrienden was de Leidse conservator Hermann Schlegel, zelf een begaafd tekenaar. Samen met zijn medewerker Abraham Verster van Wulverhorst (de vader van de Leidse schilder Floris Verster) werkte Schlegel in die tijd aan een groot boek over de valkerij: de *Traité de Fauconnerie*, gebaseerd op de koninklijke valkenjachten op Het Loo. Hij was zelf al begonnen met het tekenen van valken, maar toen Kaup hem in 1843 een schetsboek van Wolf liet zien, legde hij zijn eigen werk aan de kant en gaf Wolf opdracht voor twaalf levensgrote portretten van valken en andere roofvogels. Dat was geen gemakkelijke taak: het waren de eerste tekeningen die de miniatuurschilder Wolf op ware grootte maakte. Daar hij zijn schilderlessen in Darmstadt wilde afmaken, kon hij niet direct naar Leiden komen. Hij stuurde Schlegel zijn

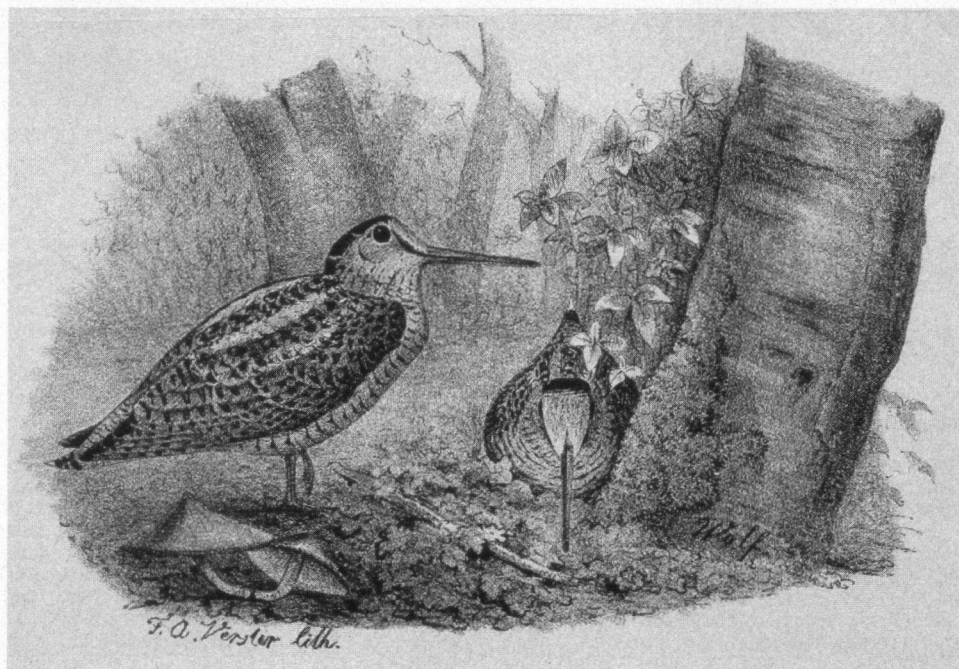
aquarellen toe, aanvankelijk elke maand één. In 1844 ging hij toch naar Leiden, waar de twaalf levensgrote platen van valken werden voltooid. En hoe! De *Traité de Fauconnerie* werd één van de beroemdste vogelboeken van zijn tijd ook al werden er slechts honderd exemplaren van gedrukt. De naam van Joseph Wolf was hiermee gevestigd. In Leiden begon Wolfs glorie.

Schlegel, die zeer kritisch was, vergeleek Wolf in 1849 met andere tekenaars. Hij schrijft: *'Al deze kunstenaars zijn echter door een 'jong' kunstenaar M. Wolf, voorbijgestreefd.... Hij is de eerste, die de roofvogelen op eene geheel voldoende wijze heeft voorgesteld, en de leeftijd, waarin hij zich bevindt, doet ons hopen, dat... hij werken in zijn vak zal leveren, die de bewondering van iegenlijk zullen tot zich trekken. De groote platen van roofvogelen, die hij gemaakt heeft, kunnen, niettegenstaande zij door eenen en anderen tekenaar zijn op steen gebragt, als het beste van dien aard geroemd worden'*. In Leiden tekende Wolf ook de eerste twintig platen voor het vogeldeel van de *Fauna Japonica*. Hij moest het daarbij doen met de vogelhuiden die Philipp Franz von Siebold uit Japan had meegebracht. Maar door zijn grote kennis van vogels wist Wolf zelfs slecht geprepareerde huiden als levende en levendige vogels weer te geven. Zijn verblijf in Nederland heeft helaas maar kort geduurd, daar hij door ziekte naar Duitsland terug moest keren. Dat was een groot verlies voor het museum. Wolf noemde zijn Leidse episode later een *'vruchtbare en aangename tijd'*.

Naar Londen

Schlegels verwachting ging in vervulling. Opnieuw speelde Kaup daarbij een rol. Tijdens een ornithologencongres in Londen vroeg David William Mitchell, eveneens een goed tekenaar, Kaup naar de woonplaats van 'die schilder van de valken'. Door zijn werkzaamheden als secretaris van de Zoological Society had Mitchell te weinig tijd voor zijn illustratiewerk en dus zocht hij assistentie. En zo vertrok Wolf in 1848 naar Londen, waar hij de dag na aankomst aan de slag ging als tekenaar bij de prestigieuze Zoological Society, vermaard om zijn toonaangevende publicaties en rijke dierentuin. Hij kende nog geen Engels en de conversatie verliep aanvankelijk in het Frans. Maar hij voelde zich direct thuis in de Londense atmosfeer. Engeland werd zijn tweede vaderland, waar hij meer dan vijftig jaar zou blijven.

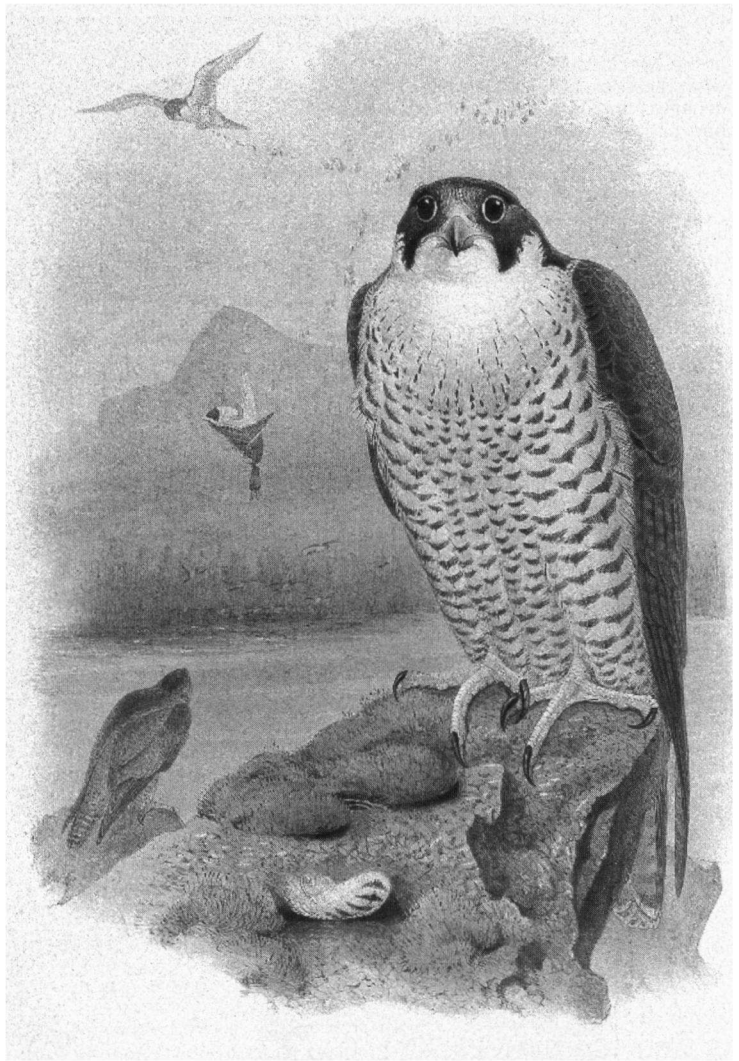
Londen was de hoofdstad van een wereldwijd imperium en een centrum van kunst en wetenschap. Het was de tijd waarin de wereld openging, de tijd van Darwin en Wallace. Uit alle delen van de wereld kwamen nieuw ontdekte planten en dieren naar Londen, in die tijd het Mekka van de natuurhistorie. De collecties van het Brits Museum van Natuurlijke Historie, de Botanische Tuin in Kew en de Londense Dierentuin waren de rijkste in Europa en daarnaast waren er grote particuliere verzamelingen. Er verscheen een stortvloed van boeken en artikelen waarin die nieuwe soorten werden beschreven en afgebeeld. De biologische

Houtsnippen *Scolopax rusticola*, gelithografeerd door F.A. Verster (de zoon van A. Verster van Wulverhorst).

Illustratie: Joseph Wolf.

Slechtvalk *Falco peregrinus*. Uit: J. Gould, *The Birds of Great Britain*, 1850-1853. Illustratie: Joseph Wolf.

wetenschap vernieuwde zich snel; de evolutietheorie brak door. Er was een overvloed aan werk voor onderzoekers en voor wetenschappelijk tekenaars die aansloten bij de nieuwe inzichten; en er was geld om hen behoorlijk te betalen. Ook andere buitenlandse tekenaars zochten hun heil in Engeland, onder wie twee Nederlanders die eveneens door Schlegel waren ontdekt: Joseph Smit en Johannes Gerardus Keulemans. Smit kwam min of meer onder de hoede van Wolf; hij was een uitstekend lithograaf en heeft veel van Wolfs aquarellen 'op steen gebracht'. De 18de-eeuwse illustratietraditie behoorde definitief tot het verleden.

Wolfs werk in Londen

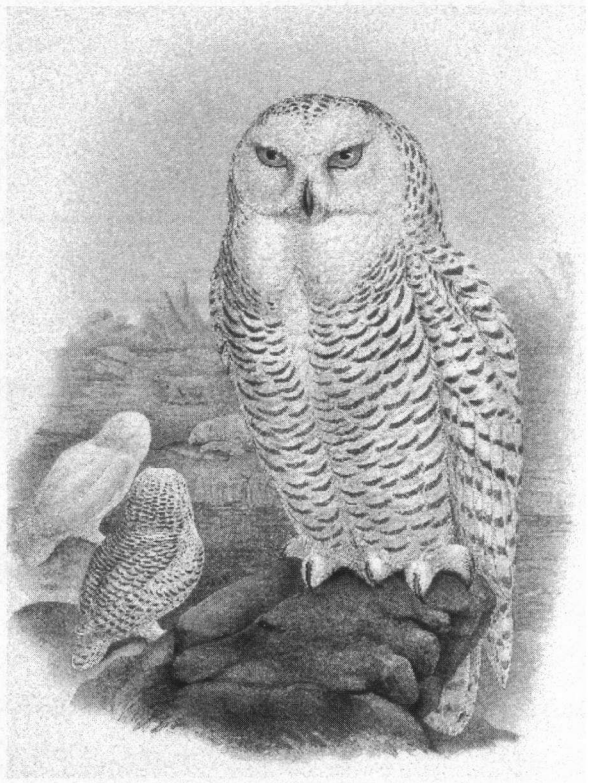
Aanvankelijk werkte Wolf vooral met geprepareerde dieren en skeletten, die hij als het ware tot leven wist te wekken, daarbij geïnspireerd door de Londense dierentuin. Vanaf 1852 was hij officieel als tekenaar aan deze tuin verbonden. Veel van de soorten die daar binnenkwamen, waren nog nooit levend in Europa gezien en het was Wolfs

opdracht hun vormen en gedragingen vast te leggen. Hij observeerde de levende dieren, overdag en 's nachts en bracht uren bij of in hun verblijven door. Soorten die hij vroeger alleen als preparaat had getekend, zag hij daar in levenden lijve, waardoor hij zijn vroegere afbeeldingen vaak kon corrigeren.

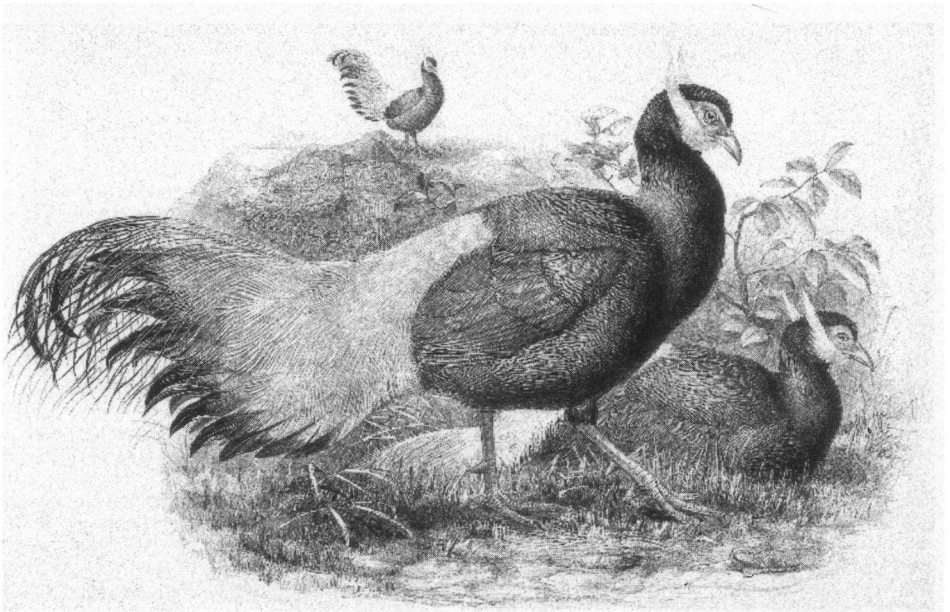
Engeland beleefde de Victoriaanse tijd, een hoogtepunt van de romantiek. De belangstelling van het publiek verplaatste zich van de ouderwetse naturaliënkabinetten naar de rijkdom en pracht van de levende natuur, inheems of exotisch. Er ontstond een bloeiende markt voor geïllustreerde boeken over planten en dieren. De nieuwe lithografische technieken openden ongekende mogelijkheden en de uitgevers hoefden zich nauwelijks te beperken. Zo kwamen er platen tot stand die hun weerga niet kenden en tekenaars en lithografen beleefden een gouden tijd. De monumentale werken van John Gould en Daniel Giraud Elliot werden wereldberoemd.

In die wereld werkte Joseph Wolf en hij was al snel de meest toonaangevende dier-schilder van zijn dagen; aan opdrachten had hij geen gebrek. Voor vele pracht-werken leverde hij tekeningen en aquarelen. De beste platen in Goulds boeken zijn van Wolfs hand: het was Wolf, die Gould de fijne kneepjes van compositie bijbracht. Toen Gould deze aanwijzingen onvoldoende ter harte nam, beëindigde Wolf zijn medewerking. De samenwerking met de Amerikaan Elliot was gelukkiger. De platen voor diens monografie over de fazanten (en andere hoenders) behoren tot de mooiste die hij heeft gemaakt. Hij verloor nooit de band met het buitenleven: dat bleef zijn bron van inspiratie. Hij reisde veel, was met John Gould in Noorwegen en had zijn hart verpand aan Schotland. Ook kwam hij bijna jaarlijks terug naar zijn ouderlijk huis in de Eifel. En overal schetste en tekende hij, waarnemend en luisterend. In zijn Londense woning hield hij allerlei vogels, die hij voortdurend tekende: elke kast en kist in zijn kamers lag vol schetsen. Zijn tamme Goudvink is Darwin nog eens in de baard gevlogen ('The great man chuckled').

Wolfs werk was enorm veelzijdig: naast wetenschappelijke tekeningen maakte hij illustraties voor populaire boeken en reis-verhalen, zoals die van Livingstone en Wal-lace; voor de exotische planten die hij wilde afbeelden, ging hij te rade in de botani-sche tuin van Kew. Hij kreeg talloze op-drachten van particulieren. In zijn 'vrije' werk valt op, hoezeer Wolf bleef geboeid

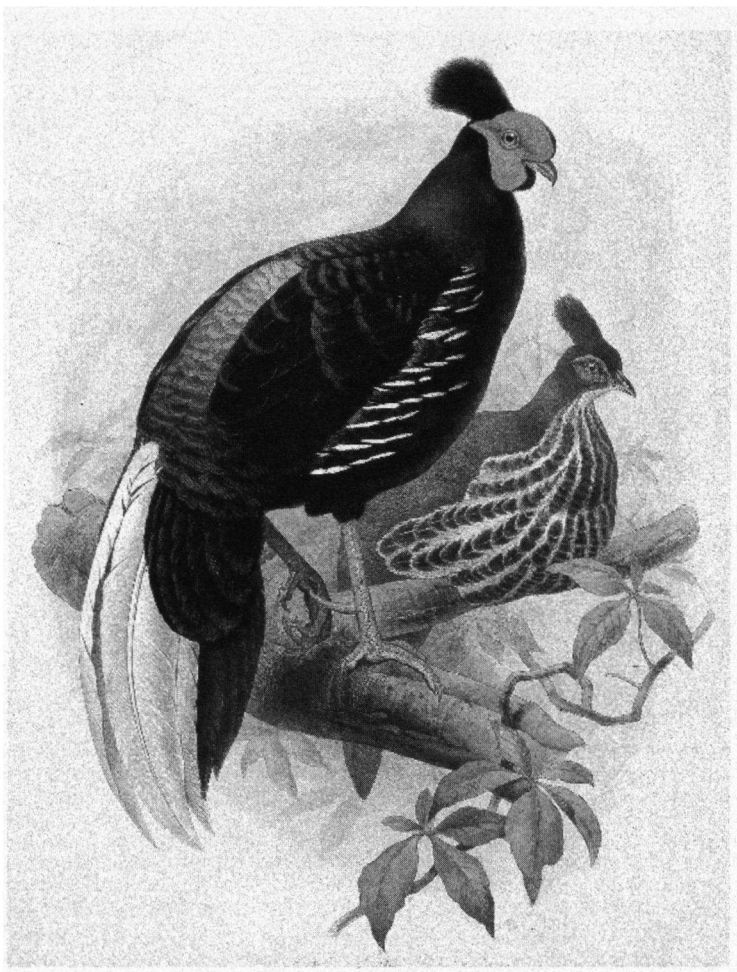

Sneeuwvull *Nyctea scandiaca*. Uit: J. Gould, *The Birds of Great Britain*, 1850-1853. Illustratie: Joseph Wolf.

Gekulfd Vuurrugfazant *Lophura ignita*. Handgekleurde lithografie voor: D.G. Elliot, *A Monograph of the Phasianidae*, 1872. Illustratie: Joseph Wolf.

Bruine Oorfazant *Crossoptilon mantchuricum*.
Nog ongekleurde lithografie voor: D.G. Elliot, A Monograph of the Phasianidae, 1872.
Illustratie: Joseph Wolf.

door wat wij nu 'predatie' noemen: de verhouding van roofdieren tot hun prooi, van eten en worden gegeten. Hoewel hij zelf jaagde, koos hij, vooral in zijn latere werk, als het ware steeds vaker de kant van de prooi, die hij liet ontsnappen, zij het met achterlating van een grote wolk veren.

Wetenschap en kunst verenigd

Wolf beschouwde zich meer als kunstenaar dan als wetenschappelijk tekenaar, vooral in zijn latere tijd. Hij had nauwe banden met de Londense schilderswereld en werd de nestor van de kunstenaarskolonie Primrose Hill, waar hij een groot aantal jongere tekenaars opleidde. Bekende vogelschilders als Archibald Thorburn en George Edward Lodge waren door hem getraind. Daarmee had Wolf een onuitwisbare invloed op de dierillustratie van de 20ste eeuw, tot in onze dagen.

Terugblikkend op Wolf, ruim honderd jaar na zijn dood in 1899, zien wij een natuurtalent in de ware zin van het woord. Zijn nieuwe en vooral vernieu-

wende manier van waarnemen en tekenen staat symbool voor de stormachtige ontwikkeling van de biologie. Hij ging uit van het levende dier, als het even kon, in een natuurlijke omgeving. Vooral in zijn schetsen, die vaak boeiender zijn dan de uitgewerkte platen, ving hij het 'karakter' van het dier in een paar forse, simpele lijnen. Dat verschaft zijn werk een grote echtheid en levendigheid. Maar tegelijk behield hij zijn scherpe gevoel voor structuren en details, waarvoor hij steeds teruggreep op museumcollecties. Dat verschaft zijn werk die zeldzame nauwkeurigheid en betrouwbaarheid. En ten slotte was hij kunstenaar. Het liefst noemde hij zich 'animal painter', dierschilder. Als geen ander heeft Joseph Wolf kunst en wetenschap verenigd.

Wolfs illustraties en schilderijen pasten bovendien uitstekend bij de romantische smaak van het Victoriaanse publiek.

In de komende maanden brengt de Galerie van Naturalis weer even terug naar de stad waar hij zijn naam ooit vestigde.

■ Dr. C. Smeenk, Nationaal Natuurhistorisch Museum 'Naturalis', Postbus 9517, 2300 RA Leiden.